

ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО РЕМАНЕНТУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ I тис. н. е.

Стародавній спосіб використання людиною найціннішої складової природи – ґрунту – це його обробіток за допомогою різноманітного реманенту, досконалість якого визначала соціально-економічний рівень формації. Упродовж багатьох століть український народ створював високу сільськогосподарську культуру, яка стала надбанням багатьох народів.

Спеціальних ґрунтових досліджень, присвячених даній темі, існує досить мало. Певні відомості в сучасній історіографії можна знайти у працях С.П. Павлюка, Г.Й. Гориня, Р.Ф. Кирчіва, А.П. Пономарьова, Л.Ф. Арпох, Т.В. Космін, В.І. Наулка, В.Ф. Горленка, Г.С. Лозка [1] та в роботах загальноісторичного змісту, таких як “Історія України” О.Д. Бойко та “Давня історія України” П.П. Толочка [2].

Мета цієї статті – дослідити створення та застосування сільськогосподарських знарядь праці праукраїнцями з найдавніших часів до початку I тис. н. е., тому що вивчення історичних тенденцій розвитку сільськогосподарської техніки необхідно для правдивого відтворення минулого, правильного планування та науково-технічного прогнозування в майбутньому.

Від спущування ґрунту примітивними знаряддями бере свій початок хліборобська культура. Застосування з цією метою палиці археологи простежують у найдавніших осередках людської цивілізації. За допомогою палиці-копачки щонайбільше можна було підтримувати агротехнічну ідею необхідності обробітку ґрунту для успішного розвитку рослин, оскільки вплив її на продуктивність була зовсім незначною. До того ж це знаряддя можна було використовувати лише в долинах рік і саме там, де формувалась своєрідна флора злакових приматів – природних попередників культурної флори. Подальший розвиток аграрної культури загалом пов'язаний з удосконаленням ґрунтообробних знарядь, особливо на ранніх етапах, коли обробіток землі був єдиним агротехнічним заходом для тимчасового підтримання її родючості шляхом поліпшення структури [3, 273].

Обробіток землі, вирощування хліба – це провідна галузь господарства українців. Його початки сягають VI-V тис. до н. е., тобто раннього неоліту. Про становище землеробства на сучасній території України в середині V-IV тис. до н. е. свідчать і специфічні знаряддя праці неолітичного часу – зернотерки, серпи, мотики тощо [4, 43; 5, 14]. Так, наприклад, наші пращури у ґрунт, розпушений мотикою, висівали просо, ячмінь, пшеницю.

Ранньотрипільські поселенці володіли певними навичками у плеканні деяких зернових культур, зокрема проса, ячменю чи навіть пшениці. Землю ранньотрипільські племена обробляли переважно за допомогою кам'яних та кістяних мотик, найдавніших ручних знарядь для обробітку ґрунту, згодом вони стали суцільнодерев'яними. Пізніше робочу частину мотики почали окувати залізом або робити суцільнозалізною. З появою тяглових знарядь обробітку ґрунту мотика поступає місцем перед ралом і плугом та набуває значення допоміжного знаряддя, переважно для обробітку городніх культур [6, 42; 7, 18; 8, 6].

Збирали урожай трипільці кістяними та дерев'яними серпами з кремінними пластинами-вкладишами. Зерно зб'їгали у великих глиняних посудинах та спеціальних зернових ямах, влаштованих у господарських приміщеннях. Розмелювали зерно на кам'яних зернотерках [5, 15].

Саме застосування мотик різного ступеня довершеності дозволило створити основу для розвитку аграрної культури, як матеріального гаранту поступу людської цивілізації взагалі. Не зникли безслідно набуті навички з підготовки ґрунту неолітичною мотикою трипільця – їх розвивали спадкоємні археологічні культури пізніших епох. Так поступово створювалася аграрна культура на етнічній території України [3, 273].

Основним заняттям населення мідного віку (наступним періодом розвитку людства після неоліту), наряду зі скотарством, стає орне землеробство з використанням тяглової сили бика [4, 45]. В кінці епохи міді-бронзи степові райони Північного Причорномор'я населяли племена киммерійців, які також займалися землеробством [5, 18].

бика [4, 45]. В кінці епохи міді-бронзи степові райони Північного Причорномор'я населяли племена кіммерійців, які також займалися землеробством [5, 18].

Перехід до виробництва заліза на рубежі II-I тис. до н. е. став визначальним моментом початку раннього залізного віку. Зростає продуктивність сільського господарства. У Лісостепу та Поліссі основою господарства було орне землеробство на базі залізних знарядь праці [9, 9]. "Залізо, – писав Ф. Енгельс, – зробило можливим різництво на більших площах, розчищення під рілля широких лісних просторів..." [5, 19].

Тут слід вказати сміливу і досить цікаву теорію відомого українського етнографа Валерія Войтовича, яка суперечить усталеним в наукових колах даним про те, що найбільший духовний розквіт стародавніх племен, які жили на території України, припадає на добу так званої сонячної віри, яка стала основою трипільської культури (найбільше знахідок, які датуються V-III тис. до н. е., виявлено у Середньому Подніпров'ї та Галицькому Поділлі). Головним господарюванням трипільців було хліборобство. Так, за В. Войтовичем, наприкінці III тис. до н. е., коли народи світу глибоко освоювали бронзу, трипільці вже орали землю плугом із залізним лемешем, обробляли її залізними боронами [10, 543].

Лісостепові райони Східної Європи, від Середнього Дністра до Дону, в ранньому залізному віці населяли місцеві осілі скіфські землеробсько-скотарські племена. Вони знали плугове рільництво, вирощували пшеницю, просо, коноплі та ряд городніх культур. Хліб йшов не лише для власного споживання, а й на продаж грецьким містам-колоніям Північного Причорномор'я [5, 21-22]. Так, згадаємо записи древньогрецького історика Геродота про те, що Скіфія торгувала хлібом з іншими країнами, легендарну Артанію (Оратанію). Звичай "хліба-силі" – свідчення найпочеснішої праці хліборобів. На території України археологами віднайдено понад 150 поселень, у яких виявлено знаряддя обробітку ґрунту: плуги, борони, серпи, а також жорна, що перемелювали зерно. У народних казках іноді згадуються золоті парельники, які є усладкованими знаннями про Золотий плуг скіфів, що пов'язувався у народній уяві з чарівною небесною субстанцією [11, 253]. Більш ймовірно, що скіфів-орачів можна назвати прапращурами українського народу [7, 25; 9, 24; 12, 11].

На території України, як і в цілому в Європі, здавна відомі два основних види знарядь збирання врожаю – серп і коса. Серп є стародавнім знаряддям і був спочатку кременним, потім бронзовим, а згодом став виготовлятися із заліза. В основному на території України серп зустрічається серед викопних решток скіфських поселень [6, 46; 13, 67].

Значне місце в господарському житті античних міст-колоній Північного Причорномор'я займало також землеробство. У V ст. до н. е. на Кримському півострові утворилася Боспорська держава, столицею якої став Пантікалей. В економіці Боспорської держави велику роль відігравало сільське господарство. Землеробством займалися тисячі вільних власників. Поле орали важким дерев'яним плугом, запряженим кількома парами волів. Для обробітку землі використовували залізні мотики і серпи [5, 23-24; 9, 25].

З вищезазначеного, можна з певністю стверджувати, що аграрна культура України має чималі корені в історію: з кінця IV тис. до н. е. землеробство вже мало свої традиції, вироблені трипільськими племенами. Велику роль у цьому відіграли природні умови: ландшафт, клімат, родючість ґрунтів тощо. Майже 90 % земель придатні для землеробства і садівництва, решта займають гори та болота. Звичайно, в давні часи такий розподіл був дещо іншим, проте висока якість ґрунту не підлягає сумніву. Багата різноманітність ґрунтоутворних порід сприяла розвитку землеробства на території України [11, 254].

Отже створення та використання сільськогосподарського реманенту для праукраїнців було не тільки способом економічного забезпечення господарств з одного боку, а також однією із форм творення традиційної народної культури, що органічно пов'язувалося з матеріальною і духовною сферами життя.

Джерела та література

1. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів, 1994. – 608 с.; Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е вид. / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артох, Т.В. Косміна та ін.

- К., 1994. – 256 с.; *Культура і побут населення України: Навч. посібник / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін.* – 2-е вид., доп. та перероб. – К., 1993. – 288 с.
- Лозко Г.С. *Українське народознавство.* – К., 1995. – 368 с.
2. Бойко О.Д. *Історія України.* – К., 2002. – 656 с.; *Давня історія України: Навч. посібник У 2 кн. / Толочко П.П. (керівник авт. колективу), Козак Д.Н., Крижицький С.Д. та ін.* – К., 1994. – Кн. 1. – 240 с.
  3. *Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва.* – Львів, 1994. – 608 с.
  4. *Давня історія України: Навч. посібник: У 2 кн. / Толочко П.П. (керівник авт. колективу), Козак Д.Н., Крижицький С.Д. та ін.* – К., 1994. – Кн. 1. – 240 с.
  5. *Історія Української РСР (у 2-х томах).* – К., 1967. – Том 1. – 808 с.
  6. *Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник.* – 2-е вид. А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. – К., 1994. – 256 с.
  7. Бойко О.Д. *Історія України.* – К., 2002. – 656 с.
  8. *Шовкопляс І. Найдавніші землеробські племена на Україні // Книга для читання з історії Української РСР. З найдавніших часів до кінця XIX ст. / За ред. І.О. Гуржія.* – К., 1970. – 280 с.
  9. *Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства: Навчальний посібник для вузів.* – К., 1994. – 368 с.
  10. *Войтович В. Українська міфологія.* – К., 2002. – 664 с.
  11. *Лозко Г.С. Українське народознавство.* – К., 1995. – 368 с.
  12. *Ільїнська В. Скіфи // Книга для читання з історії Української РСР. З найдавніших часів до кінця XIX ст. / За ред. І.О. Гуржія.* – К., 1970. – 280 с.
  13. *Культура і побут населення України: Навч. посібник / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін.* – 2-е вид., доп. та перероб. – К., 1993. – 288 с.

Юрій Вовкотруб

ВНЕСОК Я. КОЗЕЛЬСЬКОГО У СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МЕХАНІКИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У XVIII ст.

Провідне місце у розвитку громадської думки в Україні у XVIII ст. належить вихідцю із козацької сім'ї Я. Козельському (1729 р. – після 1795 р.), що продовжив матеріалістичні традиції М. Ломоносова. Він видав ряд відомих філософських творів, у яких була яскраво виражена матеріалістична тенденція – визнання матеріального світу і засудження містичного та мракобісся. Крім цього, заслуговує на увагу його наукова діяльність, присвячена становленню та розвитку механічних знань в Україні.

Об'єктом дослідження пропонованої статті є творчий шлях Я. Козельського. Предмет вивчення – його громадська та науково-дослідницька діяльність щодо становлення та розвитку механічних знань в Україні.

Наше завдання ввести до наукового обігу нові документи, а також висвітлити маловідомі або ж несправедливо забуті факти про діяльність та життєвий шлях Я. Козельського у становленні та розвитку механічних знань в Україні у XVIII ст.

Спеціальних ґрунтовних досліджень, присвячених діяльності Я. Козельського, взагалі не існує. На сьогодні є лише поодинокі та окремі спроби вивчення спадщини Я. Козельського у наукових працях “Історія української культури” [1] та “Природознавство в Україні до початку XX ст.” [2].

Яків Павлович Козельський народився у 1729 р. в с. Келеберді (нині Канівському району Черкаської області) у служилій козацькій сім'ї. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії (1744-1750) та Академічному університеті при Петербурзькій Академії наук (1751-1757); викладав в Артилерійській та Інженерній школах (м. Петербург), а згодом працював